

شجره حقایق

ترجمه انتقادی
بخش اصلی مقتل خوارزمی
(متوفی ۵۶۸ قمری)

از علمای اهل سنت

www.ketab.ir

مصطفی مهدی کاشانی
ویراست دوم

سرشناسه	: صادقی مصطفیٰ ۱۳۴۸
عنوان قراردادی	: مقتل الحسین <small>علیه السلام</small> ، شرح
عنوان و نام پدیدآور	: شرح غم حسین <small>علیه السلام</small> / ترجمه تحقیقی بخش اصلی مقتل خوارزمی (م ۵۶۸ ق.) / مصطفیٰ صادقی .
مشخصات نشر	: قم: مسجد مقدس جمکران، ۱۳۸۸ .
مشخصات ظاهری	: ۲۵۲ ص
شابک	: ۹۷۸ - ۹۶۴ - ۹۷۳ - ۲۳۸ - ۱
وضعیت فهرست‌نویسی: فیا	
موضوع	: حسین بن علی <small>علیه السلام</small> ، امام سوم، ۴ - ۶۱ ق
موضوع	: خوارزمی، موفق بن احمد، ۴۸۴ - ۵۶۸ ق. مقتل الحسین <small>علیه السلام</small> -- نقد و تفسیر
موضوع	: واقعه کربلا، ۶۱ ق.
شناسه افزوده	: خوارزمی، موفق بن احمد، ۴۸۴ - ۵۶۸ ق. مقتل الحسین <small>علیه السلام</small>
شناسه افزوده	: مسجد جمکران (قم)
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۸۸ ۷۰۴۲۲۶ م ۷۰۴۱/۵/خ BP
رده‌بندی دیوبند	: ۲۹۷/۹۵۳۴
شماره کتابشناسی ملی	: ۱۸۵۴۵۶۲

نام کتاب: شرح غم حسین علیه السلام

نویسنده: مصطفیٰ صادقی کاشانی

ویراستار علمی و اعراب گذاری: محمد مهدی سلمان پور

ناشر: انتشارات کتاب جمکران

طرح جلد: مسعود نجابتی

چاپ: چهارم، بهار ۱۴۰۱، خانه چاپ جمکران

شمارگان: ۱۰۰۰

قیمت: ۱۲۰۰۰۰ تومان

مدیریت بازرگانی: ۰۹۱۲۱۵۱۸۱۴۹

بازرگانی کتاب: ۰۹۱۹۲۵۵۲۰۳۰

دفتر مرکزی پژوهش و نشر: قم، خیابان شهید فاطمی، کوچه ۲۸، پلاک ۶، انتشارات کتاب جمکران

تلفن تماس: ۰۲۵۳۷۷۳۲۲۱۲ کدپستی: ۳۷۱۵۶۶۶۴۴۳

@ketabejamkaran / jamkaran.ir / ketabejamkaran.ir

حق چاپ مخصوص ناشر است

۷	• مقدمه
۸	• خوارزمی و مقتل الحسين <small>عليه السلام</small>
۸	• الف) خوارزمی
۹	• ب) مقتل الحسين <small>عليه السلام</small>
۱۰	• ج) ابن اعمش منشأ کتاب خوارزمی
۱۱	• ترجمه انتقادی
۱۳	• متن عربی
۱۴	• ویرایش دوم
۱۴	• سخنی با ذاکران اهل بیت
۱۶	• مروری بر فضایل سید الشهداء
۱۹	• حرکت به سمت عراق
۲۳	• دیدار فرزدق با امام
۳۱	• پیوستن زهیر بن قین
۳۳	• بی لیاقتی عبیدالله بن حر
۳۵	• اعزام فرستاده دوم به کوفه
۳۷	• خبر شهادت مسلم و هانی
۳۹	• لشکر حرّ
۴۷	• دستور متوقف کردن امام
۵۱	• وفاداری یاران
۵۵	• فرود در کربلا
۵۵	• بی تابی زینب <small>عليها السلام</small>
۵۹	• مأموریت عمر بن سعد
۶۱	• نخستین گفت و گو
۶۵	• گسیل کوفیان به کربلا
۶۷	• حبیب بن مظاهر و نیروی کمکی
۷۱	• سقایی عباس
۷۱	• مذاکره دوم

- نامه دیگران زیاد ۷۳
- امان نامه ۷۵
- وفاداران کربلا ۷۷
- گفت وگوی بریر ۷۹
- در آستانه عاشورا ۸۱
- مهلت خواهی امام ۸۳
- شب عاشورا ۸۷
- سخنرانی های صبح عاشورا ۸۹
- دربارہ روز عاشورا ۹۳
- آرایش نظامی و ادامه سخنرانی ها ۹۹
- آغاز حمله ۱۰۷
- توبه حُرّ ۱۰۹
- شهادت بُریر ۱۱۳
- مبارزات یاران ۱۱۵
- نماز ظهر و ادامه مبارزات ۱۲۳
- به میدان آمدن اهل البیت ۱۴۱
- امام در میدان ۱۵۳
- سلب و غارت ۱۵۹
- کوفه و سخنان زینب علیها السلام ۱۶۵
- طفلان جعفر ۱۷۹
- عبدالله بن عقیف ۱۸۷
- در کاخ یزید ۱۹۱
- خطبه زینب علیها السلام ۲۰۷
- خطبه امام سجاد علیه السلام ۲۱۵
- بازگشت به مدینه ۲۲۵
- نامه یزید به ابن عباس و ابن حنفیه ۲۲۹
- فهرست منابع تحقیق ۲۴۰

مقدمه

بسم رب الحسین علیه السلام

عظمت شخصیت‌های بزرگ سبب می‌شود هرکس به هر بهانه‌ای خود را به آنان نزدیک سازد. حال اگر آن شخص از جایگاه معنوی برخوردار باشد، اگر مقام الهی و عصمت داشته باشد و اگر همچون حسین بن علی علیه السلام دل‌های همگان از دانش شایسته او باشد، کیست که نخواهد با نزدیک شدن به او، قرب الهی را کسب کند که همین اخلاص و رنگ الهی به او جاودانگی بخشیده و در کنار حماسه و آزادگی، همواره قرین غم و اندوه است:

روزی که گِل آدم و حوا بستند

بر نام حسین بن علی گریه نوشتند

و چه خوش نامی است: حسین علیه السلام؛ به ویژه آن‌گاه که با مطالعه زندگانی او، زوایایی از عظمت شخصیت و دریای حُسن و جود و فضایل او برای انسان آشکار شود. این نگارنده هم با هدف آنکه در اقیانوس پرتلاطم حسینی، کمتر از قطره‌ای که ذره‌ای به حساب آید و به امید آنکه عنایت آن بزرگ را دریابد، تلاش کرد گوشه‌ای از حماسه پرشور کربلا را که برخامه یکی از محدثان و مورخان اهل سنت جاری شده است، با قلمی دیگر عرضه کند.

اهداف و انگیزه‌های بعدی این ترجمه عبارت‌اند از:

۱. مقتل خوارزمی در میان کتب تاریخی و مقتل از اهمیت و جایگاه نسبی برخوردار بوده و محل مراجعه عموم و محققان عرصه عاشورا است، اما برگردانی به زبان فارسی نداشته است.
۲. دسته‌ای از گزارش‌های این مقتل نیازمند بررسی و نقد بود که ترجمه آن بهانه‌ای برای پرداختن به آن نقدها می‌شد.
۳. اثرپذیری این مقتل از کتاب الفتح ابن اعمم و اثرگذاری آن بر هوف ابن طاووس، سبب اهمیتی دوسویه برای این کتاب شده، ترجمه انتقادی آن می‌تواند آن دو اثر را نیز پوشش دهد.
۴. پرداختن به ترجمه این کتاب، سبب آشنایی عموم شیعیان با دیدگاه اهل سنت درباره چگونگی شهادت امام حسین علیه السلام و نگاه آنان به واقعه کربلا می‌شد.

خوارزمی و مقتل الحسين عليه السلام

کتاب **مقتل الحسين عليه السلام** مشهور به **مقتل خوارزمی** نوشته ابوالمؤید موفق بن احمد خوارزمی است. با اینکه نویسنده، شیعه نیست، کتاب او در میان شیعیان جایگاهی یافته و مؤلفان امامی مذهب از قدیم روایات او را در کتب خود آورده‌اند. البته توضیح خواهیم داد که **مقتل**، تنها بخشی از این کتاب را تشکیل می‌دهد و آنچه در اینجا ترجمه شده، فقط همان بخش، یعنی گزارش حرکت امام به عراق و واقعه کربلاست.

در اینجا به اجمال از خوارزمی، مؤلف این **مقتل سخن گفته**، سپس ویژگی‌های کتاب او را بیان می‌کنم. پس از آن نیز اشاره‌ای به کتاب ابن‌اعثم خواهیم داشت که خوارزمی بسیاری از مطالب خود را از او گرفته است.

الف) خوارزمی

وی حدود سال ۴۸۴ ق متولد شده و در سال ۵۶۸ ق ازدنیا رفته است.^۱ او مدتی برای یادگیری حدیث در سفر بود و زمانی هم در مکه سکونت داشت. اما شهرتش به «خطیب خوارزمی» به دلیل آن است که در مسجد بزرگ خوارزم^۲ به ایراد خطبه و موعظه می‌پرداخت و تا پایان عمر در این شهر و این سمت بود. خوارزمی که شاگرد زحشری عالم مشهور اهل سنت است، علاوه بر شهرت تاریخی، حدیثی و خطابه‌اش، فقیه، ادیب و شاعر نیز بود و اشعاری درباره اهل بیت عليهم السلام دارد. عالمان شیعه به دلیل علاقه وی به اهل بیت و آثاری که درباره ایشان دارد، از او به نیکی یاد کرده‌اند.

دو اثر مشهور او **مناقب امیرالمؤمنین عليه السلام** مشهور به **مناقب خوارزمی** و **مقتل الحسين عليه السلام** مشهور به **مقتل خوارزمی** بارها منتشر شده و در دسترس است. وی کتاب‌های دیگری نیز داشته که ارادتش را به خاندان پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله و شخص امیرمؤمنان علی عليه السلام نشان می‌دهد؛ مانند **الاربعین فی مناقب النبی الامین**، **وصیة امیرالمؤمنین**، **رد الشمس لامیرالمؤمنین** و **قضايا امیرالمؤمنین**.

خوارزمی در فروع، بر مذهب حنفی است و کتابی در مناقب ابوحنیفه دارد. برخی او را در اصول، پیرو معتزله می‌دانند،^۳ اما این مطلب با گرایش حدیثی وی سازگار نیست؛ ضمن آنکه در آثار او نشانه‌ای بر عقل‌گرایی معتزلی دیده نمی‌شود. در هر صورت، در گرایش او به اهل بیت پیامبر و به عبارتی، تشیع عام او جای تردید نیست، اما عقیده به خلفا را هم پنهان نکرده و پیوسته خواسته است این دو گرایش را در کنار هم حفظ کند؛ چنان‌که در انتخاب روایات این‌گونه عمل کرده است. مثلاً ذیل مناقب امیرالمؤمنین

۱. بنابراین، خوارزمی یک قرن پیش از ابن‌طاووس (۵۸۹-۶۶۴) نویسنده **مقتل لهوف** زندگی می‌کرده است.

۲. خوارزم امروزه از شهرهای ازبکستان است که در کنار دریاچه خوارزم (آرال) قرار دارد.

۳. **تأملی در نهضت عاشورا**، ص ۳۰.

علی علیه السلام از عایشه از پیامبر نقل می‌کند که ابوبکر و سپس عمر بهترین انسان‌ها پس از آن حضرت هستند. آن‌گاه می‌نویسد: فاطمه علیها السلام از عایشه پرسید: چرا پیامبر، علی را نام نبرد؟ عایشه گفت: زیرا علی، جان پیامبر است و چه کسی را دیده‌ای که از خودش (جانش) سخن بگوید.^۱ در جای دیگر از عمر بن عبدالعزیز نقل می‌کند که گفت: در خواب دیدم ابوبکر و عمر و عثمان بدون حساب وارد بهشت شدند. از خدا پرسیدم: پس علی کجاست؟ گفت: او با پیامبران و صدیقین در اعلیٰ علیین است. سپس می‌گوید یزید را در آتش جهنم دیده است.^۲ این‌گونه اخبار به خوبی نشان می‌دهد که خوارزمی در عین اعتقاد به خلفا، علی علیه السلام و خاندان پیامبر را دارای جایگاهی خاص می‌داند که آن هم برگرفته از احادیث فراوان رسول خداست. از این رو، باورهای خود را با آمیختن با اخبار جعلی یا نقل افزوده‌هایی بر آن‌ها شکل می‌دهد. با این حال، مقتلی که او می‌نویسد، با مقتلی که عالمی شیعی، یعنی سید بن طاووس تنظیم می‌کند، بسیار نزدیک، بلکه مقتل خوارزمی به افراط نزدیک‌تر است.

ب) مقتل الحسین علیه السلام

کتاب خوارزمی عنوان مقتل دارد، لیکن حدود دوسوم آن به مباحث دیگر می‌پردازد: ثلث اول کتاب درباره مناقب اهل بیت علیهم السلام، ثلث دوم در شرح ماجرای کربلا و ثلث سوم درباره قیام مختار است. مقتل خوارزمی در پانزده فصل و دو جلد تنظیم و در یک مجلد با تصحیح مرحوم سماوی منتشر شده است. عنوان فصل‌های کتاب چنین است: ۱. فضایل پیامبر صلی الله علیه و آله. ۲. فضایل خدیجه، ۳. فضایل فاطمه بنت اسد، ۴. فضایل امیرالمؤمنین علی علیه السلام، ۵. فضایل حضرت زهرا علیها السلام، ۶. فضایل حسنین علیهم السلام، ۷. فضایل خاص امام حسین علیه السلام، ۸. اخبار شهادت امام از زبان پیامبر صلی الله علیه و آله، ۹. کمک معاویه و رد بیعت از سوی امام حسین علیه السلام، ۱۰. امام در مکه، ۱۱. خروج امام از مکه تا شهادت او، ۱۲. عقوبت قاتلان، ۱۳. اشعار و مرثی، ۱۴. زیارت کربلا، ۱۵. قیام مختار.

آنچه با عنوان شرح غم حسین علیه السلام پیش روی خواننده است، فقط ترجمه فصل یازدهم کتاب خوارزمی، یعنی بخش اصلی مقتل است که طولانی‌تر از دیگر فصل‌هاست و در چاپ رایج (تصحیح سماوی) از صفحه ۳۱۵ تا پایان جلد نخست (صفحه ۳۵۸) و جلد دوم از ابتدا تا صفحه ۹۱ را دربردارد. مجموع این فصل به ۱۵۰ صفحه نمی‌رسد؛ در حالی که مجموع کتاب خوارزمی حدود شش صد صفحه است. پس بیشتر کتاب، به مقتل امام حسین علیه السلام اختصاص ندارد و از این رو به ترجمه آن پرداخته‌ایم.

خوارزمی در کتاب خود شیوه حدیثی را پی گرفته، سلسله اسناد هر روایت را بیان می‌کند. برخی روایات

۱. مقتل الحسین علیه السلام، ج ۱، ص ۷۶.

۲. همان، ج ۲، ص ۹۸.

او کوتاه و برخی بسیار مفصل و طولانی است؛ چنان‌که گزارش او از ابن اعثم درباره واقعه کربلا مفصل است. بخش عمده گزارش حرکت امام حسین علیه السلام به کربلا از ابن اعثم نقل شده، ولی حوادث روز عاشورا را به نقل از ابو مخنف^۱ و سپس راویان و مورخان دیگر آورده است.

نقل‌های خوارزمی از ابن اعثم دقیق نیست؛ یعنی عین عبارات او را نیاورده، بلکه بسیاری از کلمات او را تغییر داده است. البته این تغییرات، به‌گونه‌ای نیست که معنا و مفهوم را عوض کند. برای نمونه، می‌توان به مقایسه دو عبارت ذیل توجه کرد: ابن اعثم می‌نویسد: «*تَمَّ صَاحُ الْحُسَيْنِ فِي عَشِيرَتِهِ وَ رَحَلَ مِنْ مَوْضِعِهِ ذَاكَ حَتَّى نَزَلَ كَرْبَلَاءَ*». خوارزمی همین مطلب را با عبارت زیر آورده است: «*تَمَّ تَأْدَى بِأَعْلَى صُوتِهِ فِي أَصْحَابِهِ الرَّحِيلِ وَ رَحَلَ مِنْ مَوْضِعِهِ ذَلِكَ حَتَّى نَزَلَ بِكَرْبَلَاءَ*». این‌گونه تفاوت‌ها در نقل‌های خوارزمی از ابن اعثم یا منابع دیگرش، معمول و فراوان است.

اهمیت مقتل خوارزمی و تقدم آن (حدود يك قرن) بر *لهوف* و نقل آن از منبعی کهن چون کتاب *الفتوح* و همچنین موضع غیرشيعی وی، امتیازاتی بود که نگارنده را بر آن داشت که این مقتل را ترجمه کند، اما پس از اتمام ترجمه، هنگامی که به تحقیق گزارش‌های آن و مقایسه و تطبیق آن‌ها با دیگر منابع، مانند روایت ابو مخنف در تاریخ طبری پرداختیم، به این حقیقت دست یافتیم که آشفتگی این اثر به‌اندازه‌ای است که گویا توضیح و تذکر، پایانی نخواهد داشت.

متأسفانه ابن اعثم و پیرو او خوارزمی به‌رغم قدمتی که دارند، اشتباهاتی آشکار و جدی مرتکب شده‌اند که توضیح و تحقیق آن فرصتی مناسب می‌طلبد و خوب است به‌جای صرف این زمان، بخش مقتل کتاب *الفتوح* یا خوارزمی، تحقیق و در قالبی جدید عرضه شود؛ بدین شکل که پیوستگی گزارش‌ها از لحاظ وقوع، بررسی و پشت‌سرهم مرتب گردد. همچنین با منابع متعدد و مقاتل دیگر، تطبیق و مقابله جامع بازسازی شود.

ج) ابن اعثم منشأ کتاب خوارزمی

خوارزمی بخش اصلی مطالب خود را از ابن اعثم نقل می‌کند. از این رو، لازم است به شرحی اجمالی درباره وی و کتابش *الفتوح* بپردازیم.

احمد بن اعثم کوفی از مورخان کهن تاریخ اسلام است که کتاب *مفصل الفتوح* او به شرح فتوحات و لشکرکشی‌های صدر اسلام پرداخته و در عین حال، مجموعه‌ای از گزارش‌های مربوط به تاریخ عمومی را دربردارد. وی در ادامه مطالب خود، از واقعه کربلا و جریان شهادت امام حسین علیه السلام به تفصیل

۱. ابو مخنف لوط بن یحیی ازدی (م. ۱۵۷ق) یکی از مقتل‌نویسان است که کتاب او در تاریخ طبری درج شده و از این طریق به دست ما رسیده است. مقتل وی معتبرترین آثار درباره واقعه کربلا به‌شمار می‌رود.

سخن گفته است. از آنجاکه ابن اعثم به سال ۳۱۴ ق از دنیا رفته و معاصر مورخان مشهوری چون طبری و یعقوبی است، گزارش‌های او در مقایسه با منابع متأخر از اعتبار بیشتری برخوردار است. از سوی به دلیل انحصاری بودن برخی اخبار او، درباره آن‌ها تأمل جدی وجود دارد؛ به ویژه که گاه رنگ داستانی به خود می‌گیرد. در هر صورت، روایاتی مانند نامه امام حسین علیه السلام به محمد حنفیه که در منابع دیگر نیامده و در آن، امام به هدف خود اشاره کرده (لَمْ أَخْرُجْ أَشْرًا وَلَا بَطْرًا...) از گزارش‌های مهمی است که وجود آن در کتاب الفتح، مغتنم است.

ابن اعثم شیعه نیست، اما همانند ابن سعد، طبری و ابن کثیر هم نیست و باتوجه به کوفی بودنش گرایش به اهل بیت علیهم السلام داشته، نوعی تشیع عام در او وجود دارد.

ترجمه انتقادی

ترجمه را باید دانشی دانست که نیازمند تخصص و تجربه است و نگارنده این سطور، در این باره ادعایی ندارد. تنوع و تکثر واژگان عربی و تشابه یا تصور مشابهت برای برخی الفاظ و وجود معانی گوناگون برای یک کلمه، این کار را نیازمند مطالعه و مراجعه و تخصص لازم می‌نماید و گاه جابه‌جایی یک کلمه می‌تواند مفهوم را تغییر دهد و چه بسا آنچه مترجم می‌نگارد با آنچه مؤلف در نظر داشته، تفاوت ماهوی داشته باشد. استاد احمد پاکتچی تذکر می‌داد که در آیه إِذَا الرُّسُلُ أَقْتَتِ همه مترجمان قرآن، «رُسل» را جمع رُسول و «أقتت» را از ماده وَقَّت گرفته‌اند؛ در حالی که «رُسل» در اینجا جمع «رسال» به معنای دست و پای چهاربایان است و «أقتت» از ریشه «قَت» به معنای شکستن، گونه دیگری در باره خزی و خذلان می‌توان مثال زد که باهم متفاوت‌اند و اتفاقاً در نوشته حاضر فراوان به‌کار می‌رود. به دلیل همین حساسیت‌ها، این نگارنده ترجمه‌ای از هوف را که به مناسبت تصحیح و منبع‌شناسی آن کتاب و به پیشنهاد جمعی از اساتید و دوستان انجام داده بودم، عرضه نکردم؛ به خصوص که ترجمه‌های فراوانی از آن کتاب وجود داشت و نیازها را برطرف می‌کرد.

اما آنچه سبب شد به این کار درباره مقتل خوارزمی دست بزنم، علاوه بر پذیرایی آن از فتوح و اثرگذاری بر بخش‌هایی از هوف، نبود ترجمه و نقد درباره آن بود. مقتل خوارزمی قدمتی نسبی دارد و مطالب آن به آثار بعدی راه یافته و به منزله گزارشی تاریخی از واقعه کربلا به‌شمار می‌رود. از سوی دیگر، دارای اشکالاتی جدی است و با گزارش مشهور و معتبر از مورخان درباره واقعه کربلا، تفاوت‌هایی دارد و بسنده کردن به ترجمه، تنها سبب ترویج این ابهام‌ها یا اشکال‌ها می‌شود. از این رو، ترجمه‌ای براساس نقد و بررسی مطالب این مقتل صورت گرفت و در کنار آن نکاتی که درباره واقعه کربلا در ذهن نگارنده وجود داشت،